

Selçuk Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi Kütüphane

Denetim No.

12436

Tasnif No.

SELÇUK ÜNİVERSİTESİ
İLÂHİYAT FAKÜLTESİ
DERGİSİ

ENSÂB'LA İLGİLİ ESERLER

Doç. Dr. Ahmet ÖNKAL (*)

Bir önceki yazımızda (1) Araplarda ensâb ilminin doğuşu, İslâm'ın ensâb ilmine bakışı ve İslâm Tarihi açısından ensâb ilminin önemi üzerinde durmuştuk. Bu araştırmamızda ise tarihî seyri içerisinde ensâb ilminin gelişimini ve ensâbla ilgili eserleri tespit etmeye çalışacağız.

TEDVİN ÖNCESİ DÖNEMDE ENSÂB ÇALIŞMALARI :

Bilindiği üzere tedvînin başlamadığı dönemlerde çeşitli ilimlere ait bilgiler, o konuda ihtisâs ve işihârı bulunan zevât tarafından rivâyetler hâlinde aktarılıyordu. Biz öncelikle, ensâb konusunda eser vermemiş, ancak işihârı bulunan zevâtta bahsetmek istiyoruz.

Arab'ın kendine has ilimlerinden olan ensâb ilminde şöhret kazanan ilk kişi olarak, Kalkaşendî (v. 821/1418) bize en-Nehhâr b. Evs b. el-Hâris'in ismini zikretmektedir (2). Ancak, yaklaşık 60/680'lerde vefât eden Kudâa'lı en-Nehhâr'dan önce de mutlaka neseb bilgisiyle işihâr etmiş zevât vardır.

Şu kadar var ki kaynaklarımız bize Hz. Peygamber'in hicretinden evvel vefât etmiş hiç bir nesebçinin isminden ve hayatından bahsetmemektedir. Bunu, o devrede sâdece nesepte değil, genel olarak bütün ilim dallarında henüz te'lif ve tedvînin başlamamış olmasına ve - edebiyatta şöhretin zirvesine ulaşmış bir kaç kişi dışında diğer ilimlerde de olduğu gibi - nesebe vukûfiyeti ile ün yapmış olanların şifâhî şöhretlerinin aradan bir kaç nesil geçince tabîi olarak unutulmasına bağlı kabul etmek gerekiyor.

Bu durumda, vefât tarihleri itibâriyle ismine sâhip bulunduğumuz ilk nesebçi, ilk İslâm halifesi Hz. Ebûbekr b. Ebî Kuhâfe (v. 13/634)'dir. Ensâb ve İslâm Tarihine âit eserler hep onun ensâb ilmine vukûfiyeti ve neseb bilgisinin Rasûlüllâh'ın da'vetindeki yerine temas ederler; hattâ bâzi

(*) S. Ü. İlahiyat Fakültesi Öğretim Üyesi.

(1) Bkz. Ahmet Önkâl, Araplarda Ensâb İlmi ve İslâm Tarihi Açısından Önemi, S. Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, sayı: 3, s. 117 - 132, Konya 1990.

(2) Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab, s. 10, Kahire 1959.

rivâyetlerde Hz. Ebûbekr, genel olaark Arap, husûsen de Kureyş nesebini Araplar içerisinde en iyi bilen kişidir (3). Bizzat Peygamber Efendimiz "Ebûbekr, Kureyş'in nesebini onlar içinde en iyi bilendir." buyurarak (4) onun bilgisini tasdik etmiştir.

Rasûlüllâh'ın da neseb bilgisine yakinen vâkıf olduğunu beyan eden İbn Hazm (v. 456/1064)'a göre Hz. Ebûbekr'den sonra hilâfet makâmında bulunan diğer üç halife: Ömer b. el-Hattâb (v. 23/644), Osmân b. Affân (v. 35/656) ve Alî b. Ebî Tâlib (v. 40/661) de nesebte âlim idiler; ancak Hz. Ebûbekr ve ismi daha çok anılan nesebçiler, bütün Arap soy ve şecerelerini bilmede daha liyâkatli ve mâhir bulunuyorlardı (5).

Hz. Ali ile aynı tarihlerde vefât eden (yaklaşık 40/661) hârici Suhâr b. el-Abbâs el-Abdî, Hz. Peygamber'den iki veya üç hadis rivâyet etmiş olup hitâbet ve nesebte temâyüz etmişti. İbnü'n-Nedîm, ona âit "Kitâbu'l-Emsâl" adlı bir eserin mevcûdiyetinden de bahseder (6).

Hz. Ömer "Dîvân"ını teşekkül ettirdiği zaman görev verdiği Mahrame b. Nevfel (v. 54/674), Cübeyr b. Mut'im b. Adiyy (v. 59/679) ve Akil b. Ebî Tâlib (v. 60/680) gâyet güzel neseb bilmekte idiler ve bu vazifeye getirilişleri zâten ensâb ilmindeki dirâyetlerinden kaynaklanmaktaydı (7). Bunlardan Cübeyr b. Mut'im, ensâb ilmini Hz. Ebûbekr'den öğrenmişti (8).

Hz. Muâviye döneminin en meşhûr ensâb âlimi Dağfel b. Hanzale (v. 65/685) olup o, babasından ziyâde, bilgisine nispetle "Dağfel en-Nâsib" diye tanınmış; hattâ nesebte onun ulaştığı seviye Araplar arasında darb-ı mesel hâline gelmişti. Huzûruna bir vesîle ile gelişinde Hz. Muâviye onun lisan, neseb ve astronomi konularında bilgisine hayran kalmış, velîahdı Yezîd'e bu hususlarda onu muallim tâyin etmişti (9).

Daha sonraki senelere âit olmak üzere neseble iştiğâl edenler ara-

(3) Örnek olarak bkz. İbrî İshâk, Sira, s. 121, Konya 1981 (Rabat 1976'dan ofset); Taberi, Târih II, 215, Mısır 1968; İbn Abdî Rabbih, el-İkdu'l-Ferid III, 248, Beyrut 1953; İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye III, 142 - 3, Beyrut 1977; İbn Hazm, Cemheratu Ensâbi'l-Arab, s. 5, Kahire 1962; Kalkaşendî, Nihâyetu'l-Erab, s. 8. Kalkaşendî burada, Hz. Ebûbekr Efendimizin neseb ilminde yüce bir seviyesinin olmasını, bu ilmin kadr-u kıymetinin güzel bir delili sayar.

(4) Müslim, Fedâilu's-Sahâbe 157.

(5) İbn Hazm, Cemhera, s. 5.

(6) İbnü'n-Nedîm, Fihrist, s. 90, Beyrut tsz. (Gesellschaft 1872'den ofset); Câhız, Hayavân III, 209, Beyrut 1969.

(7) İbn Sa'd, Tabakât III, 295, Beyrut 1968; İbn Hazm, Cemhera, s. 5.

(8) İbn Hişâm, Sira I - II, 12, Kahire 1955.

(9) Ziriklî, A'lâm III, 18 - 9, Kahire 1954 - 1959; Kettânî, Terâtîb II, 302 - 3, Beyrut 1346.

sında Mescûr b. Ğaylân ed-Dabiyy (v. yaklaşık 85/705)'i (10) ve meşhur muhaddis Said b. el-Müseyyib (v. 94/713)'i (11) de zikretmemiz gerekiyor.

Diğer taraftan 118/736'da Vâsıt'ta çıkan tâûn salgınında ölen Basra ulemâsından Katâde b. Diâme, bir müfessir, hâfız derecesinde bir muhaddis olduğu kadar iyi bir ensâb âlimi idi; tarih ve edebiyatta da şöhret yapmıştı (12).

Yalancılıkla müttehem olmakla birlikte eş-Şarkî b. el-Katâmî (v. tahminen 155/772) ne seb âlimlerinden kabûl ediliyordu (13).

Nihâyet biz, 182/798'de vefât eden Yûnus b. Habîb (14) ile ölümü 209/824 tarihlerinde vukû bulan meşhur nahivci Ebû Ubeyde'yi (15) ne sebte iştihâr etmiş zevât arasında sayarak bu konuyu bitirelim.

ENSÂB'LA İLGİLİ ESERLERİN TEDVİNİ :

İslâm tarihinde tedvîn hareketi, genel olarak sahâbe ve tâbiîn dönemlerinden sonra başlamıştır. Zira, henüz Rasûlüllâh'ın sağlığında bâzı hadîslerin ve O'na dâir bâzı haberlerin yazılmış olmasına rağmen, sahâbîler ve tâbiîn Hz. Peygamber'le arkadaşlık yapmış olmaları ve devirlerinin O'na yakınlığı bereketiyle saf bir akîdeye sâhip olduklarından, bir de hâdiseler ve ihtilâflar pek fazla zuhûr etmediğinden şer'î ilimlerin ve ahkâmın tedvînine lüzum hissetmiyorlardı. Hattâ bu devir ulemâsı içerisinde - tedvîn mâhiyeti arzetmediği halde - bâzı bilgilerin kaydedilmesine (kitâbet'e) karşı çıkanlar bile vardı (16). Ancak daha sonra İslâm, çeşitli bölgelerde intişâr edip, sahâbe ve tâbiînden sağ kalanlar buralara dağıldık-

(10) Câhız, Hayavân III, 210.

(11) İbn Abdi Rabbih, İkd III, 248; Câhız, Hayavân III, 210.

(12) Câhız, Hayavân III, 210; Zirikli A'lâm VI, 27.

(13) İbnü'n-Nedim, Fihrist, s. 90; Câhız, Hayavân III, 209.

(14) Câhız, Hayavân III, 211.

(15) Câhız, Hayavân III, 209; Kalkaşendî, Nihâyetu'l-Erab, s. 10.

(16) Meselâ meşhur sahâbî ve müfessir Abdullah b. Abbâs'a bir zât gelerek yazdığı bâzı bilgilerin doğruluğunu kontrol için ona bir sahife arzettiği zaman İbn Abbâs, sahifeyi alıp suya atmış ve yazıları imhâ etmişti. Yanındakiler "niçin böyle yaptığını" hayretler içinde sordukları zaman o, kitâbete karşı çıkış sebebini şöyle açıklamıştı: "Bu adamlar işi yazıya dökünce, tamâmen ona güvenip ilimleri bellemeyi, hifzetmeyi terkedecekler. Kitaplarının başına bir iş gelince bunlarda da ilim kalmayacak. Sonra bu sahifelerde her zaman artırmalar, eksiltmeler, tağyirler olabilir; ama bir ilmi belleyen kimsede bu tağyir cereyan etmez." (Kâtib Çelebi, Keşfü'z-Zunûn I, 33). Kitâbetin cevâz-adem-i cevâz münâkaşaları için bkz: İbn Abdî'l-Berr, Câmi'u Beyâni'l-İlm, s. 79 - 100, Kahire 1975.

ları, fitne ve ihtilâflar, görüş ve fetvâlar çoğaldığı zaman hadislerin, Kur'an ilimlerinin, fikhî mes'elelerin tedvinine zarûret hâsıl oldu. Bu şekilde bizzat dîni tabbikâtla ilgili ilimlerin tedvinini edebiyat, tıp, tarih gibi konularda eserlerin yazılması tâkip etti. Ensâba dâir te'lîfâtın başlangıç tarihleri de işte bu devrelere isâbet etmektedir.

Şimdi biz bu bölümde müelliflerinin vefât tarihlerine itibârla ve sıra dâhilinde ensâbla ilgili eserlerin tedvini konusunu işleyecek, sonra da doğrudan doğruya neseb husûsunda te'lîf edilmemekle beraber neseble ilgili bilgiler, hattâ bölümler ihtivâ eden bâzı eserleri inceleyeceğiz.

Genel olarak tedvin hareketi tâbiîn döneminden sonra başlamış olmakla beraber, bu hükmün istisnâsını teşkil edecek eserler de yok değildir. Meselâ nasıl siyer konusunda ilk muharrir olarak H. 20'lerde doğan ve Hz. Muâviye devrinde yaşayan Ebân b. Osmân b. Affân kabul edilmekteyse ensâb mevzûunda da ilk müellif olarak genel tedvin döneminden önce yaklaşık olarak 67/686'larda vefât etmiş Abîd b. Şerye'nin ismi ile karşılaşmaktayız. Hz. Peygamber'e yetişmiş, fakat O'ndan hadis işitmemiş olan Abîd, Hz. Muâviye'nin emri ile memleketi San'â'dan Şam'a gelmiş, Hz. Muâviye onunla sohbetinde tarih ve ensâba fevkalâde vukûfunu görünce bu konularda bir eser tedvinini emretmişti. Bu münâsebetle onun yazdığı eser "Ahbâru Abîd b. Şerye fî Ahbârî'l-Yemen ve Eş'ârihâ ve Ensâbihâ" adını taşımaktadır. Müellifinin "kitâbu'l-Mülûk ve Ahbârî'l-Mâzin" diye de isimlendirdiği bu kitaptan başka bir de onun "kitâbu'l-Emsâl"i vardır (17).

Sem'ânî'nin "Ensâb"ını tashih ve ta'liklerle neşreden Abdurrahmân b. Yahyâ, bu esere yazdığı mukaddime'de Araplarda ensâb ilmine dâir ilk te'lîfi verenin Muhammed b. Müslim b. Şihâb ez-Zührî (v. 124/742) olduğunu kaydederek İbn Şihâb'ın kavminin nesebini yazmaya başladığını, ancak tamamlayamadığını zikreder (18). İbn Abdî'l-Berr'e göre tedvin hareketini başlatan ilk şahıs (19) olan ez-Zührî, bilindiği üzere hadis ve meğâzide de ilk eserlerin sâhibi olarak tavsif edilmektedir (20).

Ensâb konusunda büyük bir vukûfu olduğunda şüphe bulunmayan Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (v. 146/763), Brockelmann tarafından "oğlu Hişâm ile birlikte büyük bir vukûf ve gayretle bir ensâb külliyyâtı vücû-

(17) İbnü'n-Nedîm, Fihrist, s. 89; Ziriklî, A'lâm IV, 341. Ziriklî burada Abîd'in ismini "Ubeyd b. Şeryiye" şeklinde zabdetmiş ve dipnotunda değişik zabtları da kaydetmiştir. Onun verdiği mâlûmâta nazaran Abîd'in "Ahbâr"ı matbûdur.

(18) Abdurrahmân b. Yahyâ, Mukaddimetü'l-Ensâb li's-Sem'ânî, s. 5, dipnot: 1, Haydarâbâd, Dekkan 1962.

(19) İbn Abdî'l-Berr, Câmi'u Beyânî'l-İlm, s. 94, 98.

(20) Ziriklî, A'lâm VIII, 317.

da getirmiş bir âlim" olarak değerlendirilir (21). Ancak ilm-i ensâbta gerçekten şöhrete kavuşmuş oğlu Hişâm b. el-Kelbî'yi yetiştiren Muhammed b. es-Sâib'in biz bugün "kitâbu Tefsiri'l-Kur'ân"ından başka eserine vâkıf bulunmuyoruz (22). Şu halde Brockelmann, GAL'de de Muhammed b. es-Sâib'i oğlu Hişâm'la beraber zikredip İbnu'l-Kelbî'ye âit eserlerin isimlerini sıralarken (23) İbnu's-Sâib'in oğluna te'siri ve onu yetiştirmiş olmasını kasdetmiş olmalıdır.

Burada İbnu'l-Kelbî'nin eserlerini zikretmeden önce târihî seyre riâyeten bir kaç neseb müellifinin isminden daha bahsetmemiz gerekiyor:

Vefâtı 190/806 tarihlerine isâbet eden Ebu'l-Yakzân Suhaym b. Hafs, "en-Nessâbe" vasfını kazanmıştı ve "kitâbu Ahbari Temîm", "kitâbu Nesebi Hindif ve Ahbârihâ", "kitâbu'n-Nesebi'l-Kebîr" gibi eserleri vardı (24).

Müerric b. Amr es-Sedûsî (v. 195/810) ise "Nesebu Kureyş" ve "Cemâhîru'l-Kabâil" adlı kitapların sâhibi idi (25).

Neseb ve tarihe vukûfu ile ma'rûf, hadisle de iştiğâl etmiş, ancak rivâyetleri sebebiyle "uydurucu"lukla ithâm olunmuş Ebu'l-Bahterî (v. 200/815), ensâba dâir bilgilerini "Nesebu Veledi İsmâil" adı altında kitap hâline getirmişti (26).

Kâtib Çelebi'nin "neseb konusunda te'lif kapısını açan ilk kimse" olarak vasıflandırdığı Ebu'l-Münzir Hişâm b. Muhammed b. es-Sâib el-Kelbî (v. 204/819 veya 206/821)'ye gelecek olursak doğrusu o velûd bir müelliftir. Ziriklî, İbnu'l-Kelbî'nin 150 kûsûr eserinin olduğunu kaydeder (27), İbnu'n-Nedîm de bunlardan bir çoğunun ismini sıralar (28). Kâtib Çelebi'ye göre onun ensâbla ilgili beş eseri vardır ve isimleri şunlardır: el-Munnezzel, el-Cemhera, el-Vecîz, el-Ferîd ve el-Mülûkî (29). Ancak İbnu'l-Kelbî'nin kitapları incelendiği zaman ensâba âit te'lifâtının sâdece beş tane olmadığı görülür. Gerçekten Brockelmann'ın dediği gibi (30) onun ortaya koyduğu musannefât için "ensâb külliyyâtı" demek doğru olur. Bu külliyyât içinden biz burada Kâtib Çelebi'nin zikrettiklerine ilâve olarak - el-Cem-

(21) Brockelmann, "Arabistan (Edebiyat)", İ. A., I, 533, İstanbul 1965.

(22) Bkz: İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 95; Ziriklî, A'lâm VII, 3.

(23) Brockelmann, GAL I, 139, Leiden 1943 - 1949.

(24) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 94; Ziriklî, A'lâm IV, 17; Abdurrahmân b. Yahyâ, Mukaddimetu'l-Ensâb li's-Sem'ânî, s. 5, dipnot: 1.

(25) Ziriklî, A'lâm VIII, 266; Abdurrahmân b. Yahyâ, Mukaddimetu'l-Ensâb li's-Sem'ânî, s. 5, dipnot: 1.

(26) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 100; Ziriklî, A'lâm IX, 150 - 1.

(27) Ziriklî, A'lâm IX, 87.

(28) Bkz: İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 96 - 8.

(29) Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn I, 178 - 9, İstanbul 1971.

(30) Brockelmann, "Arabistan (Edebiyat)", İ. A., I, 533.

hera fi'n-Neseb'in daha çok "kitâbu'n-Nesebi'l-Kebîr" diye ma'rûf olduğuna da işâret ederek - bâzılarının isimlerini verelim : Büyûtâtu Kureyş, Fedâilu Kayisi Aylân, el-Mev'ûdât, Büyûtâtu Rabîa, el-Künâ, Ahbâru'l-Abbâs b. Abdilmuttalib, Şerefu Kusayy b. Kilâb ve Veleđih fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm, Elkâbu Kureyş, Elkâbu Benî Tâbiha, Elkâbu Kayisi Aylân, Elkâbu Rabîa, Elkâbu'l-Yemen, el-Mesâlib, kitâbu'l-Esnâm, el-Buldân el-Kebîr, el-Buldân es-Sağîr, Esvâku'l-Arab, el-Ekâlîm, el-Eyyâm, Evlâdu'l-Hulefâ, Ummehâtu'n-Nebî, Ezvâcu'n-Nebî, Ummehâtu'l-Hulefâ, Nesebu'l-Fuhûl el-Hâil fi'l-Câhiliyye ve'l-İslâm, Nesebu'l-Hayl (31).

İbnu'l-Kelbî'den bir kaç sene sonra 207/822'de Vâsıt yakınlarında Femu's-Sulh isimli bir nâhiyede vefât eden el-Heysem b. Adıyy, tarihte, edebiyatta ve ensâb ilminde şöhret sâhibi idi. Zengin kültürü sebebiyle halife el-Mansûr, el-Mehdî, el-Hâdî ve er-Reşîd tarafından hüsn-ü kabûl görmüş, sohbet meclislerinde bulunmuştu. Hâricilerin görüşlerini benimseyen el-Heysem'in tarih ve ensâba dâir eserleri arasında Büyûtâtu'l-Arab, Büyûtâtu Kureyş, ed-Devle, Nüzûlu'l-Arab bi-Horasân ve's-Sevâd, Nesebu Tayy, el-Mesâlib el-Kebîr, el-Mesâlib es-Sağîr, Mesâlibu Rabîa, Târîhu'l-Acem ve Benî Umeyye, el-Esrâf, Târîhu'l-Esrâf el-Kebîr, Târîhu'l-Esrâf es-Sağîr, Ahbâru'l-Furs, el-Havâric ve en-Nevâdir'i sayabiliriz (32).

207/823'de vefât ettiği bilinen (33) İbn Künâse ile muâsir, hattâ onunla arkadaş olan Kûfe'li İbn Gañnâm el-Kılâbî, te'lif ettiği "kitâbu'n-Neseb"i ile ensâb alimleri arasında sayılmaktaydı (34).

Meşhûr siyer âlimi Abdülmelik b. Hişâm (v. 218/832) aynı zamanda iyi bir neseb bilgisine sâhipti ve onun câhiliyedeki Yemen hükümdârları tarihine âit "el-Kasâidu'l-Hımyeriyye" ile "et-Ticân fi-Mülûki Hımyer" adlı eserleri ihtivâ ettikleri bol ensâb silsileleri sebebiyle birer ensâb kitabı kabûl edilebileceği gibi "Ensâbu Hımyer ve Mülûkihâ" isimli kitabı ensâb ilminin önemli kaynaklarındandı (35).

Siyer ve İslâm Tarihi için verimli bir müellif olan Alî b. Muhammed el-Medâinî (v. 225/840)'nin Ümmehâtu'n-Nebî, Nesebu Kureyş ve Ahbâruhâ, Ahbâru Ebî Tâlib ve Veleđih gibi eserleri yanında İbnu'n-Nedîm'in isimlerini sıraladığı ikiyüzden fazla kitabı ensâb ilmine döküman sağlayan bir hazine durumundadır (36).

(31) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 96 - 8; Ziriklî, A'lâm IX, 87; Brockelmann, GAL I, 145, GAL, S I, 211 - 2.

(32) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 99 - 100; Ziriklî, A'lâm IX, 114 - 5.

(33) Ziriklî, A'lâm VII, 92.

(34) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 109.

(35) Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn I, 179; Ziriklî, A'lâm IV, 314.

(36) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 100 - 4; Ziriklî, A'lâm V, 140.

İbnu'l-Arabî diye ma'rûf Muhammed b. Ziyâd (v. 231/845), iyi bir nesebçi, edebiyatçı ve râvidir. Onun "Târihu'l-Kabâil"ini ensâb konusunda telîî edilmiş eserler arasında zikretmek gerekir (37).

"Nesebu Kureyş" adlı eseriyle büyük şöret kazanmış olan Mus'ab b. Abdillâh ez-Zubeyrî (v. 236/851 veya 233/848) ensâb konusunda bu kıtaptan başka bir de "en-Nesebu'l-Kebîr"ın sâhibidir (38).

243/857 tarihinde vefât eden Ebû Hassân ez-Ziyâdî de ilm-i ensâbta eser verenlerdendir. Onun eseri "kitâbu'l-âbâ ve'l-Ummehât" adını taşımaktadır (39).

Bu tarihten iki sene sonra 245/860'ta vefât eden âlimler arasında biz İbn Habîb'in ismine tesâdüf ediyoruz. Ebû Ca'fer Muhammed b. Habîb, nesebte, tarihte, edebiyat ve şiirde nüfûz sâhibi bir âlimdi. Bu ilim dallarında verdiği bir çok eser arasından konumuzla ilgili olanlarını zikrederim: kitâbu'n-Neseb, kitâbu'l-Mü'telif ve'l-Muhtelif fi'n-Neseb (Muhtelifu'l-Kabâil ve Mü'telifühâ), kitâbu's-Şu'arâ ve Ensâbihim, kitâbu Ummehâti'n-Nebî, kitâbu Ummehâti A'yâni Benî Abdilmuttalib, kitâbu Ummehâti's-Şiâmin-Kureyş, kitâbu'l-Elkâb, kitâbu'l-Kabâil el-Kebîr ve'l-Eyyâm, el-Muğtâlin mine'l-Eşrâf fi'l-Câhiliyyeti ve'l-İslâm (40).

Hicrî üçüncü asrın ilk yarısında Kureyş nesebi hakkında eser verenlerden birisi de Ahmed b. Muhammed el-Cehmî olup onun kitabı "kitâbu Ensâbi Kureyş ve Ahbârihâ" adını taşımaktadır. el-Cehmî 247/861 senelerine kadar hayatta idi. Vefat tarihi kesinlikle bilinmemektedir (41).

İsmi, Câhız'ın ilk nesebçiler arasında "Ebu's-Settâh" şeklinde zabettiği (42) Muhammed b. Sâlih b. en-Nettâh (v. 252/866) da ensâb konusundaki bilgilerini satırlara dökerek ilm-i ensâbın gelişmesinde tesiri olanlardandır. Kitâbu Ensâbi Ezdi Ammân, kitâbu Efhâzi'l-Arâb ve kitâbu'l-Büyütât onun eserleridir (43).

Rasûlüllâh'ın havârîsi ez-Zubeyr b. el-Avvâm sülâlesinden ez-Zubeyr b. Bekkâr (v. 256/870), meşhur ensâb âlimi amcası Mus'ab ez-Zubeyrî'den aldığı bilgileri derlemiş, toplamış ve amcası gibi Kureyş nesebi konu-

(37) Bağdath İsmail Paşa, Keşfu'z-Zunûn Zeyli I, 217; Zirikli, A'lâm VI, 365-366.

(38) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 110; Zirikli, A'lâm VIII, 150; Brockelmann, GAL, S I, 212.

(39) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 110; Ömer Rızâ Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin III, 244, Beyrut tsz.

(40) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 106 - 7; Zirikli, A'lâm VI, 307.

(41) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 111 - 2; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin II, 96.

(42) Câhız, Hayâvan III, 209.

(43) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 107; Zirikli, A'lâm VII, 32.

sunda bir eser vermişti: 'Kitâbu Nesebi Kureyş ve Ahbârihâ. Ayrıca onun kitâbu Ahbâri'l-Arab ve Eyyâmihâ, kitâbu Nevâdiri Ahbâri'n-Neseb, kitâbu'l-Evs ve'l-Hazrec adlarını taşıyan çalışmaları da vardır (44).

Ahmed b. el-Hâris el-Harrâz, Bağdat'ta neseble ilgili iki eser bırakmıştı: kitâbu'l-Kabâil ve kitâbu'l-Eşrâf. Lâkabını, İbnu'n-Nedim'in el-Haz-zâz olarak tespit ettiği Ahmed b. el-Hâris'in vefâtı, 258/872'dedir (45).

262/876'da ise Ömer b. Şebbe, Sâmarrâ'da vefât etmiştir. Onun "en-Neseb" adlı eseri, diğer kitapları gibi sağlam rivâyetleri ihtivâ etmek-tedir (46).

Özellikle şiir sâhâsında ihtisâsı bulunan el-Hasen b. Saîd es-Sükkerî (v. 275/888)'nin "Ensâbu Benî Abdilmuttalib" ismini taşıyan hacimli çalışması ilm-i ensâba dahildir (47).

Fütûhu'l-Buldân'ı İslâm Tarihi'nin önemli kaynaklarından biri olan Ebû Ca'fer Ahmed b. Yahyâ el-Belâzurî (v. 279/892), neseb konusunda da bir eser yazmıştır: "Ensâbu'l-Eşrâf" veya "el-Karâbe ve Târîhu'l-Eş-râf" veya "el-Ahbâr ve'l-Ensâb" diye isimlendirilen bu önemli eserin bâ-zı cüz'leri matbûdur (48).

Neseble ilgili bir diğer eser, Ebu'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd el-Mü-berrad'e âittir. el-Müberrađ 286/899'da vefât etmiş olup bir risâle hacmin-deki Nesebu Adnân ve Kahtân'ı matbûdur (49).

Neseb ilminin tedvîninde çok eser vererek hizmeti geçmişler arasın-da şüphesiz İbn Abde diye ma'rûf Muhammed b. Abde b. Harb (v. 313/925)'i zikretmek gerekir. en-Nesebu'l-Kebîr, Muhtasarı Esmâi'l-Kabâil, el-Kâfi fi'n-Neseb, Nesebu Veledi Ebî Sufra, Menâkibu Kureyş, Nesebu Benî Fak'as, el-Ummehât, Nesebu'l-Ahnes b. Şerîk, Nesebu Kinâne, Eş-râfu Bekr ve Tağlib, hep onun bu konudaki eserleridir (50).

Nesebi hakkıyla bilen, bu sebeple de "en-Nessâbe" vasfıyla şöhret yapmış, bâzan da "İbnu'l-Hâlik" diye çağrılan aslen Yemen'li Ebû Mu-hammed el-Hasen b. Ahmed b. Ya'kûb el-Hemdânî (v. 334/945), "el-İklîl fi Ensâbi Himyer ve Eyyâmi Mülûkihâ" adlı kitabında nesebin yanında ta-bîat bilgisi ve astronomiye varıncaya kadar mühtelif ilim dallarında bilgi-ler vermektedir. On cüz hâlinde tedvîn edilen bu kıymetli ve istifâdeli

(44) İbnu'n-Nedim, Fihrist, s. 110 - 1; Ziriklî, A'lâm III, 74.

(45) İbnu'n-Nedim, Fihrist, s. 104 - 5; Ziriklî, A'lâm I, 104.

(46) İbnu'n-Nedim, Fihrist, s. 112 - 3; Ziriklî, A'lâm V, 206.

(47) İbnu'n-Nedim, Fihrist, s. 107; Ziriklî, A'lâm II, 202.

(48) İbnu'n-Nedim, Fihrist, s. 113; Kâtib Çelebi, Keşf I, 179; Ziriklî, A'lâm I, 252.

(49) Kâtib Çelebi, Keşf II, 1951; Ziriklî, A'lâm VIII, 15.

(50) İbnu'n-Nedim, Fihrist, s. 105; Ziriklî, A'lâm VII, 130 - 1.

eserin 1, 2, 8 ve 10. cüzleri neşredilmiştir, diğerleri ise bulunamamıştır (51).

Kâsim b. Asbağ ise Endülüs'te yaşamış olup hadiste otorite idi. O, 340/951'de vefat ettiği zaman telifâtı arasında "el-Ensâb" adlı bir eser de bulunuyordu (52).

el-Eğânî sâhibi Ebu'l-Ferac el-İsbahânî (v. 356/967), neseb konusunda da tedvînde bulunmuştu: "Nesebu Benî Abdi Şems", "Nesebu Benî Şeybân ve Benî Tağlib" ile "Cemheratu'n-Neseb" (53).

Kalkaşendî, "Nesebte eser yazmış önemli âlimler arasında falanı, falanı saymak gerekir" diyerek dört kişinin ismini sıralar (54). Bunlardan birisi yaklaşık 360/970'lerde vefat eden edebiyatçı İbn Hüzeym'dir. Ancak Kalkaşendî, onun neseble ilgili eserinin ismini vermemektedir. Şiirle ilgili iki kitabı ise "Mehâsinu'ş-Şi'r ve Ehâsinu'l-Mehâsin" ve "Dîvânu Şi'r" adını taşımaktadır (55).

İlim ve âlime rağbeti olan İslâm halifelerinden el-Mustansır billâh (v. 366/976), kendisi de aynı zamanda dînî konularda, edebiyat, tarih ve ensâbta iyi bir âlimdi. "Ensâbu't-Tâlibiyyîn ve'l-Aleviyyîn el-Kâdimîn ile'l-Mağrib" onun kaleminden çıkmıştı (56).

Ebu'l-Hasen Muhammed b. el-Kâsim et-Temîmî en-Nessâbe (v. 400/1010) ise "el-Ensâb ve'l-Ahbâr", "Ahbârü'l-Furs ve Ensâbuhâ" ve "el-Munâferât Beyne'l-Kabâil ve Eşrâfi'l-Aşâir ve Akdiyetü'l-Hukkâm beynehum fî Zâlik" adlı eserleriyle ensâb ilminin en önemli âlimlerinden biri olma vasfını kazanmıştı (57).

Ebû Muhammed Abdülğânî b. Saîd el-Ezdî (v. 409/1018), nesebte vukûf sâhibi olup "el-Mü'telif ve'l-Muhtelif fî Esmâi'r-Ricâl" ile "Müştebihu'n-Nisbe" onun eserlerindedir (58). Bunlardan Müştebihu'n-Nisbe, ilm-i ensâbta nispetlerinde benzerlik olanlarla ilgili özel bir alan getirmiştir (59).

Zâhiriyye mezhebinin imamlarından Ali b. Ahmed b. Saîd b. Hazm

(51) Kâtib Çelebi, Keşf I, 144; Zirikli A'lâm II, 192; Yûsuf' Elyân Serkis, Mu'cemu'l-Matbûât el-Arabiyye I, 73, Kahire 1928.

(52) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Zirikli, A'lâm VI, 7.

(53) Kâtib Çelebi, Keşf II, 1951; Zirikli, A'lâm V, 88.

(54) Kalkaşendî, Nihâyetü'l-Erab, s. 10.

(55) Zirikli, A'lâm VIII, 170.

(56) Bağdatlı İsmail Paşa, Zeyl I, 132; Zirikli, A'lâm II, 295.

(57) İbnu'n-Nedîm, Fihrist, s. 114; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin XI, 138.

(58) Brockelmann, GAL, S I, 281; Zirikli, A'lâm IV, 159.

(59) Abdurrahmân b. Yahyâ, Mukaddimetü'l-Ensâb li's-Sem'âni, s. 4.

(v. 456/1064), zamanında Endülüs'ün büyük âlimlerinden idi. Fıkıh ve hadisle iştiğâli yanında neseb ilminde de nüfûz sâhibi olup 80.000 sahifeye yaklaşan ve 400 cildi bulan te'lifâtı arasında o, nesebe de yer vermişti. İbn Hazm'ın "Cemheratu'l-Ensâb"ı ilm-i ensâbın önemli ve meşhur kaynaklarından birini teşkil etmektedir (60).

462/1070'te vefât eden Saïd b. Ahmed el-Endelüsî'nin Tabakâtu'l-Ümem'i geniş neseb silsilelerini zaptetmiştir (61).

Bu zâtın hemşehrîsi Kurtuba'lı İbn Abdi'l-Berr (v. 463/1071) ise, el-Kasdu ve'l-Ümem ilâ-Ensâbi'l-Arabi ve'l-Acem adlı kitabıyla "nesebe eser vermiş en önemli âlimlerden biri" olma vâsfini kazanmıştır (62).

Hicrî altıncı asırda vefât eden müelliflerin neseb konusunda verdikleri eserlerden bahsederken başta İbnu'l-Kayserânî'yi analım. İbnu'l-Kayserânî diye ma'rûf Muhammed b. Tâhir el-Makdisî (v. 507/1113), "el-Ensâbu'l-Müttefika fi'l-Hatt el-Mütemâsile fi'n-Nakti ve'z-Zabt" adını verdiği eserinde, nesebi değişik bir yönden ele almaktaydı (63).

Endülüs'ün lügat ve edebiyat âlimi İbnu's-Seyyid el-Batalyevsî (v. 521/1127), başka eserleri yanında el-Ensâb'ın da sâhibi idi (64).

Pek çok âlim yetiştirmiş Endülüs'ün ensâbta ve hadiste sayılı şahsiyetlerinden birisi de Abdullah b. Alî er-Ruşâtî (v. 542/1147) olup "Ensâbu'r-Ruşâtî" diye de anılan "İktibâsu'l-Envâr ve İltimâsu'l-Ezhâr fi Ensâbi's-Sahâbeti ve Ruvâtî'l-Âsâr" neseb ilminin müteber ve en güzel kaynaklarından (65).

Zamanına kadar yazılmış neseb kitaplarını görüp onların bir özeti mâhiyetinde et-Ta'rif bi'l-Ensâb'ı yazan Ebu'l-Hasen Ahmed b. Muhammed el-Eş'arî (v. tahminen 550/1155), daha sonra bizzat kendisi "ensâb ilmine giriş" diyebileceğimiz şekilde bu eseri ihtisâr etmiştir ki bu çalışma "el-Lübâb ilâ (fi) Ma'rifeti'l-Ensâb" adını taşımaktadır (66).

Ensâb ilmine vukûfu dolayısıyla yaşadığı Mısır ülkesinin bir hüküm-

(60) Zirikli, A'lâm V, 59; Yûsuf Elyan, Mu'cemu'l-Matbûât I, 85.

(61) Zirikli, A'lâm III, 271.

(62) Kalkaşendî, Nihâyetu'l-Erab, s. 10; Kâtib Çelebi, Keşf I, 180, II, 1328; Zirikli, A'lâm IX, 316.

(63) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Brockelmann, GAL I, 436, S. I, 603; Abdurrahmân b. Yahyâ, Mukaddimetu'l-Ensâb li's-Sem'ânî, s. 4-5; Zirikli, A'lâm VII, 41.

(64) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Zirikli, A'lâm IV, 268.

(65) İbn Kesir, el-Bidâye ve'n-Nihâye XII, 223; Kâtib Çelebi, Keşf I, 134, 180; Zirikli, A'lâm IV, 242.

(66) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180, 420, II, 1540; Brockelmann, GAL, S I, 558; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin II, 59.

dâri tarafından Yemen'e neseble ilgili eserleri toplamakla vazifeli olarak gönderilen el-Kâdî el-Mühezzeb İâkaplı el-Hasen b. Alî el-Misrî (v. 561/1166), bu vazifeyi yaptığı gibi yirmi cilde varan "el-Ensâb" adlı bir eser de yazarak gerçekten bu sâhâdaki nüfuzunu ortaya koymuştur (67).

Ensâb ilmine dâir en önemli kaynaklardan birisi Ebû Saîd Abdülkerîm b. Muhammed es-Şem'ânî (v. 562/1167) tarafından kaleme alınmıştır. "el-Ensâb" adını taşıyan bu kıymetli eser sekiz cilt olup telhîs ve zeylleri vardır (68).

Daha ziyâde lûgat ve nahv konularında eser veren Ebu'l-Berakât Abdurrahmân b. Muhammed el-Enbârî (v. 577/1181)'nin neseb konusunda da "el-Cemhera fi Nesebi'n-Nebî ve Ashâbihi'l-Aşera" adlı çalışması vardır (69).

Biraz önce bahsettiğimiz el-Ensâb el-Müttefikâ sâhibi İbnu'l-Kayserânî'nin talebesi Muhammed b. Ömer el-İsbahânî el-Medîni (v. 581/1185), hocasının bu kitabına zeylde bulunarak onun ihmâl ettiği şahısları ilâve etmiş ve zeyline "ez-Ziyâdât" adını vermiştir (70).

584/1188'de Bağdat'ta vefât eden Muhammed b. Mûsâ el-Hâzimî, "Ucâletu'l-Mübtedî" ve neseblerinde karışıklık olanlarla ilgili "el-Faysal" adlı eserleriyle ilm-i ensâba hizmet edenlerdendir (71).

Bir şîi müellif, Ebû Ca'fer Muhammed b. Alî b. Şehrâsûb et-Tabresî (v. 588/1192), ensâb ilminde inançları doğrultusunda "Ensâbu Âli Ebî Tâlib" adıyla bir çalışma yapmıştır. Onun bu eseri "Menâkıbu Âli Ebî Tâlib" diye de anılır (72).

Bu zâtla vefâtları aynı tarihe rastlayan Muhammed b. Es'ad el-Huseynî el-Cevvânî, ilm-i ensâba vukûfu ile şöhret yapmış bir âlim olup "Tâcu'l-Ensâb" adlı bir eseri vardır. Ayrıca onun "Usûlü'l-Ahsâb ve Fusûlü'l-Ensâb" ismini taşıyan bir eserinin daha olduğundan bahsedilir; ancak bu iki ismin aynı kitabın değişik adları olması, ihtimâl dâhilindedir (73).

Hicrî yedinci asrın ilk yarılarında 630/1233'te vefât eden meşhur tarihçi, "el-Kâmil" sâhibi İbnu'l-Esir, ensâb konusuyla da ilgilenerak Sem'â-

(67) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin III, 247.

(68) Kâtib Çelebi, Keşf I, 179; Ziriklî, A'lâm IV, 179.

(69) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180, 621; Ziriklî, A'lâm IV, 104.

(70) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Ziriklî, A'lâm VII, 202 - 3.

(71) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180, II, 1125; Ziriklî, A'lâm VII, 339.

(72) Bağdatlı İsmail Paşa, Zeyl I, 132; Brockelmann, GAL, S I, 710; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin XI, 16.

(73) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180, 268; Ziriklî, A'lâm VI, 256.

nî'nin el-Ensâb'ını ihtisâr etmiş, lüzumlu gördüğü yerde ilâvelerde bulunmuştur. Böylece Sem'ânî'nin el-Ensâb'ından daha faydalı hâle gelen "el-Lübâb fi Tehzîbi'l-Ensâb" üç cilt olup matbûdur (74).

Endülüs'lü âlim Muhammed b. Rıdvân (v. 657/1259), "eş-Şecera fi Ensâbi'l-Arab" adlı bir eserin sâhibidir (75).

Ziriklî, mutasavvıf Ahmed b. Alî b. İbrahim el-Bedevî (v. 675/1276)'den bahsederken "Terceme-i hâl müellifleri onun sâdece şu kitaplarının varlığından söz ederler." diyerek yalnızca tasavvufla ilgili üç eserini sıralar (76). Oysa ki biz, nesebe ilgili bir eserinin de olduğunu Bağdatlı İsmail Paşa'dan öğrenmekteyiz. Bu eser "Nesebu'l-Kutbi'n-Nebevî ve Şerîf el-Alevî" adını taşımaktadır (77).

Hicrî yedinci asırda tıp ve astronomi yanında neseb bilgisi ile de ün yapmış bir âlim Ömer b. Yûsuf b. Rasûl (v. 696/1296), aynı zamanda bir devlet idârecisidir. Onun "Turfetu'l-Ashâb fi Ma'rifeti'l-Ensâb" adlı eseri 1949'da Salâhuddîn el-Müneccid'in mukaddimesiyle neşredilmiştir (78).

Ebû Mihmendâr Yûsuf b. Ebi'l-Meâlî (v. 700/1300)'de "el-Ensâb" adlı eseriyle neseb konusunda çalışmalar yapmıştır (79).

Kaynaklarımız bize vefâtları hicrî sekizinci asırda cereyan etmiş nesebe iştiğâl eden zevât hakkında detaylı bilgi, hattâ bir kişi dışında başkaca isim bile vermiyor. Bu asrın tek neseb âlimi olarak zikredeceğimiz şahıs, meşhûr muhaddis ve müerrih Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Kaymâz ez-Zehabî (v. 748/1348)'dir. Onun nesebe dâir bilgiler ihtivâ eden çeşitli eserleri yanında "el-Müştebih fi'l-Esmâi ve'l-Ensâbi ve'l-Künâ ve'l-Efkâb"ı doğrudan doğruya ilm-i ensâbı, ilgilendirmektedir (80).

İsmâîl b. İbrâhîm el-Bilbîsî, Kâhire'de kadılık görevini üstlenmiş, fâzil bir âlim olup ilm-i ensâbın meşhûr kaynaklarından Ruşâtî'nin el-Ensâb'ını ihtisâr etmiş, buna İbnu'l-Esir'in Sem'ânî'nin el-Ensâb'ına yaptığı ilâveleri de ekleyerek çalışmasına "el-Kabs" ismini vermiştir. 802/1399'da vefât eden Bilbîsî'nin nesebi de ilgilendiren "Kabâilü'l-Arab fi't-Târih" adlı bir eseri daha vardır (81).

Lügat ve edebiyat otoritelerinden Muhammed b. Ya'kûb el-Firûzâbâ-

(74) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Ziriklî, A'lâm V, 153.

(75) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180, II, 1027; Ziriklî, A'lâm VI, 363.

(76) Ziriklî, A'lâm I, 170.

(77) Bağdatlı İsmail Paşa, Zeyl II, 644.

(78) E. Levi - Provençal (Mus'ab ez-Zubeyri, Nesebu Kureys, s. 9), dipnot: 1, Kahire 1953; Ziriklî, A'lâm V, 232.

(79) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180.

(80) Ziriklî, A'lâm VI, 222.

(81) Kâtib Çelebi, Keşf I, 134, II, 1315; Ziriklî, A'lâm I, 302.

dî (v. 817/1415), nesebte de bir eser yazmıştır. Onun kitabı Tuhfetü'l-Ebîh fi-men Nusibe ilâ-Ğayri Ebîh adını taşımaktadır (82).

Ele aldığımız bu ilmin güzide şahsiyetlerinden Ahmed b. Alî el-Kalkaşendî (v. 821/1418)'nin neseb konusunda iki kıymetli eseri vardır. Bunlardan "Nihâyetü'l-Erab fi Ma'rifeti Ensâbi'l-Arab" daha meşhûr olup matbûdur. "Kalâidu'l-Cimân fi't-Ta'rif 'bi-Kabâilî Arabî'z-Zemân" ise Nihâyetü'l-Erab'ın müstedreki mâhiyetinde olup hâlen yazma hâindedir (83).

İbn İnebe diye ma'ruf (84) Ebu'l-Abbâs Cemâlüddîn Ahmed b. Alî (v. 828/1424) de neseb konusunda iki eser vermiştir "Umdetü't-Tâlib fi Ensâbi Âli Ebî Tâlib" ve "Bahru'l-Ensâb". İkinci eser, birincisinden biraz daha şümüllü olarak Hâşim Oğulları'nın nesebini ele almaktadır (85).

Meşhur muhaddis, büyük âlim Ebu'l-Fadl Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) neseb konusunda "özel" diyebileceğimiz bir çalışma yapmış ve "el-Kasdu'l-Ahmed fi-men Künyetuhû Ebu'l-Fadl ve'smuhû Ahmed" diye adlandırdığı kitabında künyesi ve ismi kendisinininkine benzerenlerin neseblerini incelemiştir (86).

889/1484'lerde hayatta olduğu bilinen fakîh Cemâlüddîn Muhammed b. Alî el-Müdehcîn el-Kuraşî'nin de "el-Ensâb" veya "Risâle fi Ensâbi'l-Kabâil" isimli bir eseri vardır. Müellif bu kitapta Yemen'in Zebîd şehrinde yerleşmiş kabileleri ve neseblerini konu almıştır (87).

Muhammed b. Muhammed b. el-Haydirî, 894/1489'da Kâhire'de vefât etmiş olup biyografi, hadis ve neseb konularında salâhiyet sâhibi idi. Neseb üzerine yaptığı çalışma "el-İktisâb fi Telhîsî Kütübî'l-Ensâb" adını taşımakta olup müellif, Sem'ânî'nin el-Ensâb'ını esas almış, İbnu'l-Esir, er-Ruşâtî ve benzeri önemli neseb âlimlerinin eserlerini de gözden geçirek hepsini telif etmiştir (88).

Hicrî onuncu asırda vefât eden neseb âlimleri içinde, hemen hemen dinî her sâhâda te'lîf vermiş, pek çok te'lîf, tasnîf, ihtisâr ve şerh çalışmaları bulunan velûd bir müellifi zikretmemiz gerekiyor. İrili ufaklı 600 çe-

(82) Ziriklî, A'lâm VIII, 19.

(83) Ziriklî, A'lâm I, 172; İbrâhîm el-Ebyârî, Mukaddimetu Nihâyeti'l-Erab il'l-

Kalkaşendî, s ج ن

(84) Kâtib Çelebi bu ismi İbn Ukbe diye zabteder (Keşf II, 1167); fakat bu, yanlıştır (Ziriklî, A'lâm I, 172).

(85) Kâtib Çelebi, Keşf I, 224, II, 1167 - 8; Ziriklî, A'lâm I, 172.

(86) Kâtib Çelebi, Keşf II, 1328; Ziriklî, A'lâm I, 173 - 4.

(87) Kâtib Çelebi, Keşf I, 180; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin XI, 62.

(88) Kâtib Çelebi, Keşf I, 141, 179; Ziriklî, A'lâm VII, 280.

şit eseri bulunan bu zât, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Süyûtî (v. 911/1505)'dir. Süyûtî, neseb konusunda İbnu'l-Esir'in Sem'ânî'nin el-Ensâb'ı üzerine yaptığı çalışmayı ele almış, her iki eserin mukâbelesiyle kendisi yer yer bunları kısaltmış, eksik gördüğü hususlarda ilâvelerde bulunmuştur. "Lübbü'l-Lübâb fi Tahriri'l-Ensâb" adını alan bu kitap, küçük bir cilt hâlinde matbûdur (89).

"Zamanında Mağrib'in neseb âlimi" diye vasıflandırılan Ebû Muhammed Abdüsselâm b. et-Tayyib el-Kâdirî (v. 1110/1698), te'lif ettiği 30 kadar eser arasında "ed-Dürru's-Sünnî fi-men bi-Fâs min-Ehli'n-Nesebi'l-Huseynî" ismiyle nesebe ait bir eser de yazmıştır. Onun "el-İşrâf alâ-Nesebi'l-Aktâbi'l-Erbeati'l-Eşrâf" ile "el-Örfü'l-Âtır fi-men bi-Fâs min-Ebnâi's-Şeyh Abdilkâdir" isimli kitapları ise daha özel neseb konularını ele almaktadır (90).

Yaklaşık 1142/1729 tarihinde vefât eden Ahmed b. Muhammed el-Aşmâvî, bize "et-Tahkîk fi'n-Nesebi'l-Vesîk" veya "el-İ'tibâr fi Nesebi'n-Nebiyi'l-Muhtâr ve't-Ta'rîf bi-Evlâdihî ve Ezvâcih" diye isimlendirdiği bir eser bırakmıştır (91).

el-Ensârî lâkabıyla şöhret yapmış Abdurrahmân b. Abdilkerîm, hicri onikinci asrın sonlarında Medine'de yetişmiş bir tarih ve ensâb âlimidir. Hutbeleri, manzûm eserleri yanında "Ensâbu Ehli'l-Medîne" adlı bir kitabı olup 1195/1781'de yine Medine'de vefât etmiştir (92).

Yaklaşık 1240/1825'lerde vefât eden Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Abdivâhid el-Kettânî, neseb bilgisiyle şöhret yapmış bir âlimdir. Eseri "Musanevî fi'n-Nesebi'l-Kettânî" adını taşımaktadır (93).

Kettânî'den bir sene sonra 1241/1826'da Necef'te vefât eden Muhammed b. Abdinnebî en-Neysâbüri eş-Şîî'nin "Ensâbu'l-Ayn" isimli bir kitabı vardır (94).

Ebu'l-Fevz Muhammed b. Alî es-Süveydî el-Bağdâdî (v. 1246/1830)'nin "Sebâikü'z-Zehab fi Ma'rifeti Kabâilil-'Arab"ı Arap ensâbını ihtivâ etmek üzere olup, müellif "çok faydalı ve ensâb konusunda en mükemmel eser" olarak bulduğu Kalkaşendî'nin Nihâyetu'l-Erab'ını değişik bir tertiple taktim etmenin, bu arada cüz'î miktarda bâzı mâlûmâtı çıkartıp, yerine bir çok bilgiler eklemenin daha istifâdelî olacağını düşünmüş ve bu eseri ka-

(89) Kâtib Çelebi, Keşf I, 179; Zirikli, A'lâm IV, 71 - 3.

(90) Yûsuf Elyân, Mu'cemü'l-Matbûât II, 1478 - 9; Zirikli, A'lâm IV, 129.

(91) Brockelmann, GAL, S II, 421.

(92) Bağdatlı İsmail Paşa, Zeyl I, 213; Zirikli, A'lâm IV, 83.

(93) Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin XIII, 363.

(94) Bağdatlı İsmail Paşa, Zeyl I, 132; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin X, 261.

leme almıştır. Edebî bir çok mâlûmâtla tezyîn edilmiş Sebâikü'z-Zeheb, H. 1280'de ve 1296'da basılmıştır (95).

Meşhûr hanefî fakîh Muhammed Emîn b. Âbidîn (v. 1252/1836), fıkıh-taki haklı şöhreti yanında neseble de meşgûl olmuş ve Peygamber Efendimizin pâk nesepleri üzerinde bir araştırma yapmıştır: "el-İlmü'z-Zâhir fi'n-Nesebi't-Tâhir" (96).

Nihayet biz son asırlarda yapılan neseb çalışmalarından bir kaçına temas ederek bu konuyu bitirmek istiyoruz. Cornelius Van Dyck (v. 1313/1895), Hollanda asıllı, Amerika'da doğup büyümüş, tıp ve eczacılık tahsil etmiş, genç yaşında Sûriye'ye misyoner olarak gönderilmiş bir tabiptir. Sûriye ve çevresindeki Arap ülkelerinde hayatının sonuna kadar yaptığı çalışmalar, onu âdetâ Araplaştırmış, Van Dyck, Arap diline mükemmelen vâkıf olmakla kalmayarak Arap edebiyâtına da merak salmış ve bu konuda bir hayli çalışmalarda bulunmuştur. Onun arapça olarak yazdığı 25 kadar eseri vardır. İşte bu kitaplar arasında ensâb konusuna da yer verildiğini görüyoruz. Onun "el-Ensâb" adlı eseri 1873'te Beyrut'ta basılmıştır (97).

Corci Zeydân (v. 1332/1914) ise Beyrut'ta doğup orada ilim tahsil etmiş, bilâhare Mısır'a gidip edebiyatla meşgul olmuş pek çok eseri olan bir zâttir. 20 sene müddetle neşrettiği el-Hilâl mecmuasından başka, sayıları 20'ye varan kitaplarında ağır basan konular edebiyat ve tarihtir. Onun

(95) Yûsuf Elyân, Mu'cemu'l-Matbûât II, 1065 - 6; Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu'l-Müellifin IX, 76. Sebâikü'z-Zeheb'i bizzat müellifi şöyle tanıtır :
(Yûsuf Elyân, Mu'cemu'l-Matbûât II, 1065 - 6).

بالسبائك الذهب
حاو لأنساب العرب
حلقات سلسلة النسب
نسب الشعوب قد انشعب
خلفاء أصحاب الحساب
العظام ذوى الرتب
حاز الفوائد والأدب

هذا الكتاب هو المسمى
لقبيلة فقيهة
تلقى به موصولة ال
وبه تسمى من آدم
وبه تليح تراجم ال
ولقد حوى ذكر السلاطين
من فيه أصبح ناظرا

(96) Bağdatlı İsmail Paşa, Zeyl II, 118; Yûsuf Elyân, Mu'cemu'l-Matbûât I, 153; Zirikli, A'lâm VI, 267.

(97) Yûsuf Elyân, Mu'cemu'l-Matbûât II, 1462 - 4; Zirikli, A'lâm VI, 77 - 8.

neseble ilgili "Ensâbu'l-Arab el-Kudemâ" isimli eseri yanında "Tabakâtü'l-Ümem Evi's-Selâil el-Beşeriyye"si de neseble ilgili bilgiler ihtiva eder (98).

Son yılların önemli âlimlerinden Ömer Rıza Kehhâle de, "Mu'cemu Kabâilü'l-Arab el-Kadîme ve'l-Hadîse" adlı iki ciltlik eserinde kabîlelerin soyu, onlardan türeyen sülâleler, bunların yerleştikleri bölgeler ve tarihçelerini muhtasar bir şekilde vererek her kabîle için bibliyografya göstermektedir (99).

NESEBLE İLGİLİ BİLGİLER İHTİVA EDEN DİĞER ESERLER :

Neseb konusunda müstakillen yazılmış olmamakla birlikte neseble ilgili bilgiler ihtivâ eden, ele aldıkları şahısların neseb silsileleri hakkında mâlûmât veren eserler vardır. Meselâ bütün biyografik eserlerde, tarih ve siyer kitaplarında bu bilgileri bulmak mümkündür. Biz, şimdi, bu eserlerden yoğun neseb bilgileri ihtiva eden bir kısmını zikredelim (100) :

Bir çoğu zamanımıza kadar muhâfaza edilememiş olduğundan, kendisinden evvel veya aynı tarihlerde yazılmış bir takım tabakât kitapları mevcut ise de Muhammed b. Sa'd (v. 230/845)'in meşhur Tabakâtü's-Sahâbe ve't-Tâbiîn veya et-Tabakâtü'l-Kübrâ'sı, ilk biyografik eserlerden birisi olarak şüphesiz müstesnâ bir yere sâhiptir. İbn Sa'd, incelediği sahâbi veya tâbiî'nin neseb zincirini başlangıçta zikretmektedir.

Neseb konusunda küçük, fakat faydalı bir eseri olduğunu daha önce belirttiğimiz büyük hadis âlimi İbn Abdî'l-Berr (v. 463/1071)'in kaleme aldığı el-İstiâb fi Ma'rifeti'l-Ashâb adlı eser de aynı şekilde sahâbilerin tam ismini bize aktarmaktadır.

Yâkût el-Hamevî'nin Mu'cemu'l-Üdebâ diye bilinen İrşâdu'l-Erib ilâ-Ma'rifeti'l-Edîb'i edebiyatçılardan bahsederken onların neseblerini de vermektedir. 626/1229'da vefat eden Yâkût'un sâdece coğrafi bir kitap sayamayacağımız Mu'cemu'l-Buldâ'nı neseb açısından da önemlidir.

Meşhur tarih ve neseb âlimi İbnu'l-Esir (v. 630/1233), sahâbe biyografisi konusunda önemli bir eserin sâhibidir : "Üsdü'l-Gâbe fi Ma'rifeti's-Sahâbe".

(98) Brockelmann, GAL, S III, 189; Yûsuf Elyân, Mu'cemu'l-Matbûât I, 985 - 7; Zirikli, A'lâm II, 108 - 9.

(99) Bkz: Ömer Rıza Kehhâle, Mu'cemu Kabâilü'l-Arab el-Kadîme ve'l-Hadîse, C. I - II, Beyrut, 1388/1968.

(100) Burada zikredeceğimiz dışında bir çok biyografik eser ve tabakât kitabı mevcuttur. Bunlar hakkında bilgi için bkz: Kâtib Çelebi, Keşfu'z-Zunûn II, 1095 - 1108; Heffening, "Tabakat", İ. A. XI, 590 - 2, İstanbul 1970.

Fıkıh ve hadîste otoriter bir şahsiyet olan şâfiî âlim Ebû Zekeriyyâ Muhyiddîn en-Nevevî (v. 677/1278) ise pek çok tasnîfâtı arasında tercem-e-i hâle de yer vermiştir. Onun "Tehzîbu'l-Esmâ ve'l-Lüġât"ı ensâba dâir bilgiler ihtivâ eder.

Ebu'l-Abbâs Ahmed b. Muhammed b. Hallikân (v. 681/1282)'in Vefeyâtü'l-A'yân'ı - verdiği bol neseb mâlûmâtı sebebiyle olsa gerek - Taşköprüzâde tarafından "kitâbu'l-Ensâb" ismi ile ve ensâb konusunda yazılmış bir kitap olarak takdim edilmiştir (101).

Bu esere Muhammed b. Şâkir el-Kütbi (v. 764/1363) tarafından yazılan "Fevâtü'l-Vefeyât" adlı zeylde de detaylı neseb silsilelerine yer verilmiştir.

Yüz'e yakın eseri bulunan Türk asıllı Şemsüddîn ez-Zehbî (v. 748/1348)'nin bir çok kitabı ensâb ilmini ilgilendiren mâlûmâta sâhiptir. Bunlar arasında biz "Siyeru A'lâmî'n-Nübelâ", "Tezkiratu'l-Huffâz", hadis ricâlinin hal tercemelerine dâir olan "el-Kâşif", "Tabakâtu'l-Kurrâ", "Tehzîbu Tehzîbi'l-Kemâl", "Mizânu'l-İ'tidâl fi Nakdi'r-Ricâl", "el-İ'lâm bi-Vefiyâti'l-A'lâm", "Tecridu Esmâi's-Sahâbe", hadis ricâliyle ilgili "el-Muġni" ve "er-Ruvâtu's-Sikât"ı sıralayabiliriz.

Aynı şekilde hadis ve tarihte büyük şöhret sâhibi Ahmed b. Ali b. Hacer el-Askalânî (v. 852/1449) de bir çok eserinde ensâbla ilgili zengin mâlûmât vermiştir. Onun "ed-Dureru'l-Kâmine fi A'yâni'l-Mietî's-Sâmine", "Lisânu'l-Mizân" "Zeylu'd-Düreri'l-Kâmine", "Elkâbu'r-Ruvât", "Takribu't-Tehzîb", "Tehzibu't-Tehzîb", "el-İsâbe fi Temyîzi's-Sahâbe" ve "Nüzhetu'l-Elbâb fi'l-Elkâb" adlı eserleri hep ilm-i ensâbın yardımlarıyla ortaya konmuştur.

1089/1679'da vefat eden İbn İmâd Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî "Şezerâtu'z-Zehb fi Ahbâri men Zehb" adlı eserini yazarken neseb bilgilerine mürâcaat etmiştir.

Ve nihayet, Şemseddin Sami (1904)'nin Kâmüsü'l-A'lâm'ı, Bağdatlı İsmail Paşa (v. 1339/1920)'nin Hediyyetu'l-Ârifin'i, Hayruddîn ez-Zirikli (v. 1396/1976)'nin el-A'lâm'ı, Ömer Rıza Kehhâle'nin Mu'cemü'l-Müellifin'i inceledikleri zevâtın uzun uzadıya neseb silsilelerini deġilse bile nispetlerini hep verdikleri için nesebe dâir bilgiler ihtivâ etmektedirler (102).

Bu biyografik eserler yanında nesebe dâir bilgiler ihtivâ eden kitaplar arasında İbn Abdi Rabbih (v. 328/940)'in el-İkdu'l-Ferîd'ini de zikret-

(101) Taşköprüzâde, Mevzûâtü'l-Ulûm I, 287, Dersâadet 1313.

(102) Burada zikrettiğimiz biyografik eserlerin müelliflerinin hayatları ve diġer eserleri için Zirikli'nin el-A'lâm'ının ilgili maddelerine mürâcaat edilebilir.

memiz gerekiyor. el-İkdu'l-Ferîd, genellikle bir edebiyat kitabı olarak tavsîf edilir (103). Oysa ki bu eser, ihtivâ ettiği çok çeşitli konularla bir kûltür hazînesi durumundadır. Bu meyânda İkd'de "kitâbu'l-Yetîme fi'n-Neseb ve Fedâili'l-Arab" adını taşıyan uzunca bir bölüm (104) neseb konusuna tahsis edilmiştir. Bu bölümde İbn Abdi Rabbih, Hz. Nûh'un nesli ile başlayarak Kureyş'in aslını ve Kureyş'ten teşekkül eden batın ve kolları incelemiş, Adnân neslinden gelen kabileler yanında Kahtân soyundan gelenler hakkında da bilgiler vermiştir. Bütün bu bilgilerle "kitâbu'l-Yetîme fi'n-Neseb" bölümü, İkd içinde yer almış ensâba dâir müstakil bir risâle mâhiyetindedir.

(103) Bkz: Zirikli, A'lâm I, 197.

(104) İbn Abdi Rabbih, el-İkdu'l-Ferîd III, 234 - 320.